

Горін Назар Олегович,

кандидат економічних наук,

старший науковий співробітник

відділу економічної історії

ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

ПРОБЛЕМА ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНИХ ЗВ'ЯЗКІВ У ПОГЛЯДАХ М. В. ДОВНАР-ЗАПОЛЬСЬКОГО

Зовнішньоекономічні зв'язки Російської імперії кінця XIX – поч. XX ст. формувались в умовах утвердження принципів національної економічної політики. Вона передбачала реалізацію державних протекціоністських заходів задля розвитку нових галузей промисловості та підтримки вітчизняного виробника. Проведення політики протекціонізму змінювало характер і умови зовнішньої торгівлі та впливало на відносини з іншими країнами.

В умовах прискорення процесів науково-технічного прогресу відбувався розвиток нових галузей промисловості, що супроводжувався зростанням обсягів і темпів зовнішньоторговельних відносин. Все це вимагало залучення до ринкових відносин великої кількості сільського населення, що поставило перед суспільством нові вимоги щодо рівня освіти та професійних навичок цих людей. В цих умовах уряд дозволив у 1906 р. відкривати вищі комерційні курси та прирівнювати їх до категорії вищих навчальних закладів. Загалом же впродовж 1906–1917 рр. у Російській імперії було відкрито 89 недержавних вищих навчальних закладів. Одним з перших був Київський комерційний інститут, заснований у 1907 р. М. В. Довнар-Запольським, який став його першим директором та зумів втілити в навчальному закладі власну модель вищої освіти, засновану на поєднанні фундаментальної теоретичної підготовки та практичної спрямованості навчання. Будучи керівником та викладачем Київського комерційного інституту, М. В. Довнар-Запольський не лише

передавав студентам свої знання з історії господарства країни, але і ретельно аналізував поточну економічну політику уряду. Так, проблемі становлення і трансформації зовнішньоекономічних зв'язків Російської імперії присвячена низка праць вченого, зокрема «История русского народного хозяйства» [1], «Очередные задачи русского экспорта» [2], «Русский вывоз и мировой рынок» [3], «Задачи экономического возрождения России» [4] та інші. Вчений ретельно розглянув в них кількісний та якісний склад російського експорту та імпорту, прослідкував основні вектори зовнішньоекономічних зв'язків, виокремив проблемні питання у відносинах з іншими країнами. М. В. Довнар-Запольський доводить, що «ми повинні навчитись розглядати торгівлю не лише як засіб отримання прибутків, а як важливе державне діло. Не повинні нам вказувати сусіди з ким і як ми повинні торгувати, але ми повинні визначати з ким підтримувати торговельні відносини» [4, с. 57]. При цьому вчений аргументує недоречність відгородження країни бар'єром високих мит та доводить шкідливість ізоляції від торговельних відносин з іншими країнами, що негативно позначилось би на розвитку власної промисловості.

При вибудовуванні торговельних зв'язків з окремими країнами М. В. Довнар-Запольський застерігає від надмірно тісних контактів з політично сильним сусідом, адже вони призведуть до економічного підпорядкування йому. Наслідком економічних непорозумінь можуть стати військові дії, що ставитимуть питання політичного характеру: «Надмірна поінформованість сильного сусіда про внутрішнє становище країни є фактом надзвичайно небезпечним в умовах найменших міжнародних загострень» [4, с. 57]. У своїх працях вчений обґрунтовує необхідність налагодження торговельних відносини з невеликими, проте промислово розвиненими країнами, які не викликатимуть політичної напруги у взаємних відносинах.

Впродовж 1890–1910 рр. обороти світової торгівлі зросли вдвічі, з 73 до 146 млрд. марок [3, с. 1]. Незважаючи на такий значне зростання, відносна частка багатьох країн в міжнародній торгівлі не змінилась (це стосується Бельгії, Болгарії, Норвегії, Австро-Угорщини, Швеції тощо), частка деяких

країн трохи зросла (зокрема Данії, Румунії, Росії, Швейцарії, США). Групі країн за означений час збільшила свою частку у світовій торгівлі (Нідерланди – на 1,3%, Німеччина – на 1%, Італія – на 0,6%), при цьому деякі країни втратили свої колишні позиції: Франція зменшила свою частку на 1,8%, а Великобританія – на 3,3% [3, с. 2–3]. Попри це характерним для зовнішньоекономічних зв'язків на межі XIX–XX ст. був інтенсивний ріст зовнішньоторговельних оборотів (табл. 1.).

Таблиця 1

**Зростання експорту європейських країн, США
та Аргентини впродовж 1895–1910 рр. (в млн. нім. марок)**

Країна	1895 рік	1905 рік	1910 рік
Англія	4619	6725	8784
США	3332	6265	7182
Німеччина	3317	5731	7474
Франція	2732	3893	4804
Нідерланди	1988	3382	–
Російська імперія	1516	2327	2988
Бельгія	1108	1866	2725
Італія	830	1354	1606
Аргентина	486	1307	1468

Джерело: Довнар-Запольский М. В. Русский вывоз и мировой рынок. Киев, 1914. С. 3.

Хоча експорт Російської імперії і зріс за 15 років на 97 %, проте в перерахунку на особу він виявився не таким вже і значним у порівнянні з Нідерландами, Бельгією та Аргентиною. Попри те, що країна збільшила свій вивіз до європейських країн, вона там мала сильних конкурентів на ринку сільськогосподарської продукції, зокрема США, Аргентину та Австралію. Тому М. В. Довнар-Запольський пропонував посилити свої позиції на східних ринках та не допустити закріплення на них Англії, Німеччини, Нідерландів і Бельгії.

Проаналізувавши зовнішньоекономічні зв'язки Російської імперії, М. В. Довнар-Запольський встановив, що найбільшим експортно-імпортним партнером Росії на межі століть стала Німеччина [3, с. 6–7], дещо менші зв'язки були з Великобританією, Нідерландами та іншими країнами. На європейський ринок Російська імперія експортувала здебільшого сировину та напівфабрикати, тоді як на ринки східних країн зростав вивіз фабрично-заводських та ремісничих товарів, хоча в загальному обсязі експорту він був незначним [3, с. 8].

У 1910 р. вивіз сільськогосподарської продукції (пшениця, жито, ячмінь, овес, кукурудза та ін.) та продуктів тваринництва складала 63,3% [3, с. 10]. Це було одним із наслідків, підписаних з Німеччиною у 1894 та 1904 роках торговельних договорів. М. В. Довнар-Запольський відзначає, що німцям на умовах цього договору вдалось розвинути цілу складну систему, яка передбачала переробку російської сировини та реалізацію готової продукції на російському ринку: «Німець отримує прибутки як комісіонер, як торговець, як фабрикант, як власник залізничних шляхів та засобів пересування, насамкінець як управлінець та найманий фабричний працівник» [4, с. 36].

У своїй праці М. В. Довнар-Запольський проаналізував роль зарубіжних підприємців у становленні нових виробництв у Російській імперії та з'ясував, що «за своєю природою німецький капітал відрізняється від капіталу бельгійського, французького, англійського, голландського. Капітали бельгійські та французькі в значно більшій мірі діють на російському ринку, ніж капітал німецький, а паризька біржа переповнена акціями російських підприємств. Француз, бельгієць та англієць дають свої капітали для отримання дивідендів. На цьому їх роль завершується» [4, с. 43–44]. Паризька біржа активно підтримувала російські казенні підприємства, зокрема залізничні, металургійні, кам'яновугільні та ін., проте Берлінська біржа в цьому плану діяла більш виважено. Якщо французи, бельгійці та інвестори з інших країн вкладали свій капітал у приватні російські підприємства, то вони не претендували на участь в управлінні ними. Там не було державного інтересу, лише інтерес приватного

капіталу. Зовсім інший характер мали підприємства, засновані в Російській імперії німецькими інвесторами. Вчений зазначає, що «німці засновують у нас фабрики та заводи, намагаючись оминати митні правила, тобто коли імпорт готового виробу до Росії за митними умовами є ускладнений і поява конкурента німецьким підприємствам є малоімовірною. Також німецька промисловість розміщує свої потужності здебільшого в прикордонних районах, тоді як французькі, англійські та бельгійські капітали вкладались у Донецько-Придніпровському басейні, у Сибірі та інших регіонах» [4, с. 45]. Разом з тим німці активно інвестували в металургійні, електротехнічні, хімічні та інші підприємства в центральних областях. На початку ХХ ст. німцям вдалось завоювати домінуючі позиції у електротехнічній та хімічній галузях, збільшувалась їх частка і в металургійній промисловості. Аналізуючи поширення синдикатних та трестових форм об'єднання капіталу в Російській імперії М. В. Довнар-Запольський з'ясував, що вони були привнесені з німецької ділової практики та впроваджувались насамперед у тих галузях, де домінував німецький капітал. Тісна координація між німецькими металургійними заводами у Росії та у Німеччині мала негативні наслідки під час Першої світової війни, адже частини деталей для машин вироблялась у різних країнах та за секретними кресленнями, тож після початку війни продуктивна робота металургійних заводів у Росії була обмежена.

Проаналізувавши роль міжнародної торгівлі та іноземного капіталу в розвитку господарства Російської імперії, М. В. Довнар-Запольський закликав врахувати помилки та на законодавчому рівні обмежити німецький вплив у Росії, зокрема: відмінити видані німцям патенти на винаходи; депортувати із прикордонних областей німецьких громадян, а також тих німців, що отримали російське підданство; націоналізувати земельні ділянки в прикордонних областях, що належали німцям; негайно забезпечити власне виробництво тих продуктів, що імпортувались із Німеччини; покращити власні курорти та сприяти внутрішньому туризму; переорієнтуватись із вивчення німецької мови на англійську і французьку мову, мови сусідніх та східних країн [4, с. 59–60].

Вчений закликав не боятись, що при вжитті заходів щодо зменшення німецького домінування в економіці будуть допущені певні помилки.

Проблемі зовнішньоекономічних зв'язків присвячено чимало праць М. В. Довнар-Запольського. В них автор проаналізував доцільність торговельних зв'язків із великими, економічно потужними країнами, охарактеризував інвестиційну політику підприємців з різних країн, визначив загрози від надмірної сировинної орієнтації експорту, вказав на необхідність посилення позицій на східних ринках.

Список використаних джерел:

1. Довнар-Запольский М. В. История русского народного хозяйства : [лекции, прочит. в Ун-те св. Владимира и Киев. коммерч. ин-те] / М. В. Довнар-Запольский. – Киев : Тип. И. И. Чоколова, 1911. – Т. 1. – VIII, 366 с.

2. Довнар-Запольский М. В. Очередные задачи русского экспорта : [докл., произнес. при открытии Юго-Запад. отд-ния Рос. экспорт. палаты, февраль 1912 г.] / М. В. Довнар-Запольский. – Киев : Тип. И. И. Чоколова, 1912. – 36 с.

3. Довнар-Запольский М. В. Русский вывоз и мировой рынок : в таблицах и диаграммах / М. Довнар-Запольский. – Киев : Тип. И. И. Чоколова, 1914. – [6], 46, [1] с.

4. Довнар-Запольский М. В. Задачи экономического возрождения России: (рус.-герм. товарообмен и бельг. пром-сть) / М. В. Довнар-Запольский. – Киев : Тип. И. И. Чоколова, 1915. – 71, [1] с.